

SIVILOMBUDSMANNEN

BESØKSRAPPORT

**Ullersmo fengsel,
Ungdomsenhet øst**

7.–8. februar 2017

**Forebygging av tortur og annen grusom, umenneskelig
eller nedverdiggende behandling eller straff ved frihetsberøvelse**

SIVILOMBUDSMANNEN

Ullersmo fengsel, Ungdomsenhet øst v/fengselsinspektør Astrid Henriksen
Dokumentsenter, Postboks 694
4302 Sandnes

Eidsvoll kommune v/assisterende rådmann Marte Hoel
Postboks 90
2081 Eidsvoll

Oslo universitetssykehus
Fengselspsykiatrisk poliklinikk v/Marianne Teigland
Trondheimsveien 235
0514 Oslo

Vår referanse
2016/3680

Deres referanse

Vår saksbehandler
Jonina Hermannsdottir

Dato
20.06.2017

Oversendelse av rapport etter besøk til Ullersmo fengsel, Ungdomsenhet øst 7.-8. februar 2017

Det vises til Sivilombudsmannens forebyggingsenhets besøk til Ullersmo fengsel, avdeling Ungdomsenhet øst 7.–8. februar 2017.

Vedlagt følger rapporten for besøket. Vi ber om at denne blir gjort tilgjengelig for ungdommen ved Ungdomsenheten, ansatte og andre som ønsker det.

Sivilombudsmannen ber om å bli orientert om oppfølgingen av rapportens anbefalinger innen 15. september 2017.

Ungdomsenheten og helsetjenesten bes utforme sine svar slik at de kan offentliggjøres. Dersom svarene inneholder opplysninger som ikke kan gjøres offentlig kjent, bes det om at det opplyses om det og sendes en sladdet versjon av svarene som kan offentliggjøres. Det bes om at hjemmel for å unnta opplysningene oppgis. Med mindre annet blir opplyst, vil det bli lagt til grunn at svarene kan offentliggjøres i sin helhet.

Aage Thor Falkanger
sivilombudsmann

Helga Fastrup Ervik
kontorsjef
forebyggingsenheten

Dette brevet er godkjent elektronisk og har derfor ikke håndskrevet underskrift.

Kopi til:
Justis- og beredskapsdepartementet
Helse- og omsorgsdepartementet
Kriminalomsorgsdirektoratet
Kriminalomsorgen region øst

SIVILOMBUDSMANNEN

BESØKSRAPPORT

Ullersmo fengsel, Ungdomsenhet øst

7.–8. februar 2017

Innholdsfortegnelse

1	Om Sivilombudsmannens forebyggingsmandat	4
2	Tortur og umenneskelig behandling	5
3	Sammendrag	6
4	Barn og unge i fengsel	10
	4.1 Etableringen av ungdomsenheter.....	11
	4.2 Om innholdet i ungdomsenhetene.....	11
	4.3 Evaluering av Ungdomsenheten ved Bjørgvin fengsel	12
5	Gjennomføring av besøket	14
6	Om Ungdomsenhet øst	15
	6.1 Bemanning	15
	6.2 Det miljøterapeutiske arbeidet.....	15
	6.3 Bruk av tverretattlig team	16
	6.4 Ansvarsfordeling mellom Ullersmo fengsel og Ungdomsenhet øst	17
	6.5 Bruk av uniform i arbeid med ungdom.....	17
	6.6 Samtidig soning av gutter og jenter	18
	6.7 Plassering av ungdom i fengsler for voksne.....	18
7	Fysiske forhold	20
	7.1 Boenheten.....	20
	7.1.1 Cellene.....	20
	7.1.2 Fellesområder	20
	7.2 Uteområdet.....	20
	7.3 Det øvrige området.....	21
8	Rutiner ved innkomst	22
	8.1 Kartlegging og mottaksrutiner ved innkomst	22
	8.2 Informasjon ved innkomst	22
9	Inngripende tvangstiltak	24
	9.1 Bruk av tvang overfor mindreårige	24
	9.2 Forebygging av bruk av tvang	24
	9.3 Sikkerhetscelle	24
	9.4 Skjermet enhet.....	26
	9.5 Kroppsvisitering	27
	9.6 Bruk av beredskapsutstyr	29
10	Syssetting, skole og aktivisering	30
	10.1 Skole.....	30
	10.2 Aktiviteter	30
	10.3 Bruk av kjøkkenet.....	30

10.4 Mulighet for lufting	31
10.5 Rutiner for innlåsing.....	31
11 Helsetjenester	33
12 Kontakt med pårørende	35
12.1 Besøk.....	35
12.2 Telefon	36

1 Om Sivilombudsmannens forebyggingsmandat

På bakgrunn av Norges tilslutning til tilleggsprotokollen til FNs torturkonvensjon er Sivilombudsmannen gitt et eget mandat for å forebygge tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff.¹ Det er opprettet en egen forebyggingsenhet ved Sivilombudsmannens kontor for å gjennomføre mandatet.

Forebyggingsenheten foretar regelmessige besøk til steder der mennesker er fratatt friheten, for eksempel fengsler, politiarrester, psykisk helseverninstitusjoner og barnevernsinstitusjoner. Besøkene kan være varslede eller uvarslede.

På bakgrunn av besøkene skal det avgis anbefalinger med sikte på å forebygge tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff.

Sivilombudsmannen, ved forebyggingsenheten, har adgang til alle steder for frihetsberøvelse og til å føre private samtaler med personer som er fratatt friheten. Videre har enheten tilgang til alle nødvendige opplysninger av betydning for forholdene under frihetsberøvelse. Under besøkene søker enheten å avdekke risikofaktorer for krenkelse gjennom egne observasjoner og samtaler med de berørte. Samtaler med de frihetsberøvede er særlig prioritert.

I arbeidet med å ivareta forebyggingsmandatet har Sivilombudsmannen også utstrakt dialog med nasjonale myndigheter, sivilt samfunn og internasjonale menneskerettighetsorganer.

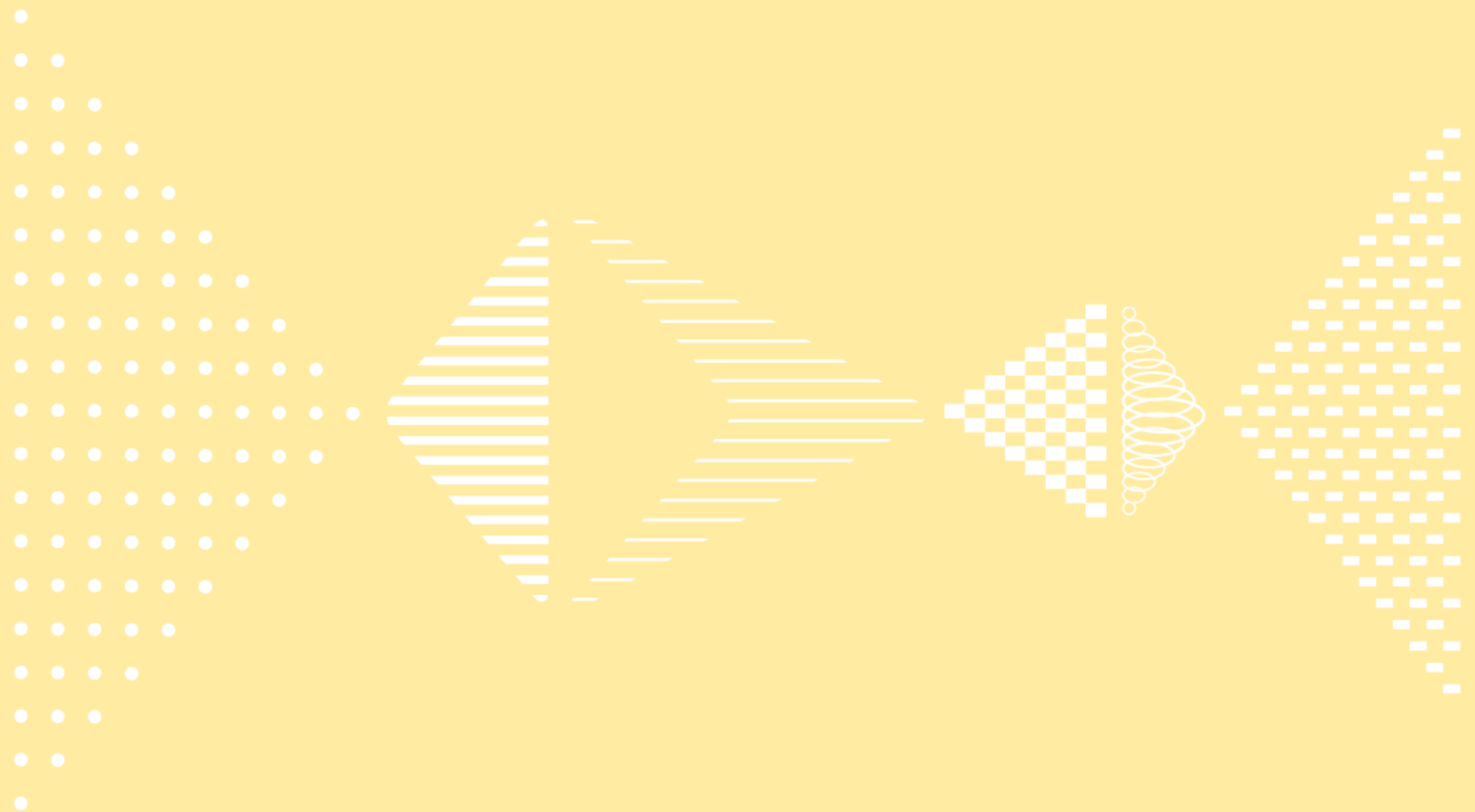
¹ Sivilombudsmannsloven § 3 a.

2 Tortur og umenneskelig behandling

Forbudet mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff er slått fast i en rekke internasjonale konvensjoner som er bindende for Norge.

Sentralt står FNs konvensjon mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff (torturkonvensjonen) vedtatt i 1984. I tillegg nedfelles det samme forbudet i blant annet FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (artikkel 7), FNs barnekonvensjon (artikkel 37), FNs konvensjon om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (artikkel 15) og den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (artikkel 3). Norge har sluttet seg til alle disse konvensjonene.

Mennesker som er fratatt friheten er mer sårbare for brudd på forbudet mot tortur og umenneskelig behandling. Dette er bakgrunnen for at en tilleggsprotokoll til FNs konvensjon mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff ble vedtatt av FN i 2002.

3 Sammendrag

Sivilombudsmannens forebyggingsenhet besøkte Ullersmo fengsel, Ungdomsenhet øst 7.–8. februar 2017. Datoen for besøket ble ikke oppgitt på forhånd. Ullersmo fengsel, Ungdomsenhet øst er et høysikkerhetsfengsel med plass til fire innsatte i alderen 15-19 år. Besøket omfattet hele enheten.

Ungdomsenhetens ledelse og de øvrige ansatte bistod velvillig under hele besøket.

Ullersmo fengsel, Ungdomsenhet øst er ett av to fengsler i Norge for mindreårige innsatte. Det andre fengselet er Ungdomsenheten ved Bjørgvin fengsel som ble etablert i 2009.

Ullersmo fengsel, Ungdomsenhet øst, åpnet 12. april 2016. På besøkstidspunktet var enheten kun godkjent for å ta imot to innsatte. Dette skyldtes utfordringer knyttet brannvern hensyn som ble oppdaget i oktober 2016. Statsbygg hadde fått frist til 1.april 2017 med å rette opp i disse forholdene.

I tråd med kriminalomsorgens prosjektbeskrivelse for ungdomsenhetene besto basispersonalet ved enheten av både fengselsbetjenter og miljøterapeuter. På besøkstidspunktet var det tilsammen 25 ansatte som gikk i turnus Det var etablert tverretatlig team ved ungdomsenheten.

Ledelsen og ansatte som utgjør basisbetjening brukte uniform i sitt daglige arbeid, med unntak av deltagelse i fritidsaktiviteter som trening og under fremstilling utenfor enheten. Under besøket kom det frem at ansatte opplevde bruk av uniform som unødvendig og hemmende for å skape gode relasjoner. Det kom også frem at uniformsplikt kompliserte normal aktivisering av ungdommene fordi betjentene ved fysisk aktivitet som ballspill i uteområdene måtte skifte til sivile klær før de kunne gjennomføre dette.

I henhold til beslutning fra kriminalomsorgens regionskontor hadde ungdomsenheten noen ganger måttet plassere ungdom i fengsler for voksne i påvente av ledige plasser ved ungdomsenheten. Dette er i strid med FNs konvensjon om barnets rettigheter artikkel 37 bokstav c som slår fast at barn ikke skal sone eller sitte i varetekt sammen med voksne med mindre det er til det beste for barnet. På besøkstidspunktet gjaldt dette tre ungdommer. Ungdomsenhet øst fremhevet at dette var et midlertidig tiltak i påvente av åpning av de resterende to plassene ved enheten. Tverretatlig team ved ungdomsenheten hadde ansvar for å ivareta disse ungdommene mens de var midlertidig plassert i andre fengsler.

Utformingen og møbleringen av ungdommens celler fremsto som gjennomtenkt og praktisk. Vinduene hadde ikke gitter. Fellesområdene var romslige med god tilgang til dagslys og utsikt til natur. Felleskjøkkenet var stengt for ungdommen utenom faste matlagingstider og felles måltider. Én av cellene var tilpasset personer med funksjonsnedsettelse.

Det fremsto under besøket som om ungdomsenheten var opptatt av å ta godt imot ungdommen og å skape trygge relasjoner og god dialog fra starten av oppholdet. Det var positivt at ungdommen alltid fikk navnet på deres kontaktbetjent oppgitt skriftlig.

Informasjonsheftet som ungdommene ble gitt ved innkomst var imidlertid lite egnet for målgruppen; det var formelt og lite tilgjengelig. Det fantes ikke skriftlig informasjon om ungdomsenhetens rutiner og regler på andre språk enn norsk.

I følge oversendt dokumentasjon fra ungdomsenheten var bruk av tvang sjeldent.

Det fremkom at psykologen arbeidet med å forebygge bruk av voldshendelser og bruk av tvangsmidler gjennom sitt arbeid med ungdommene og med veiledning av de ansatte.

De ansatte fremsto som bevisste på viktigheten av å forebygge bruk av tvang. Utover dette kom det ikke frem informasjon om spesifikke konfliktforebyggende metoder som personalet arbeidet etter.

Bruk av sikkerhetscelle overfor ungdom vil være svært inngripende og kan ha stort skadepotensiale. Det fantes én sikkerhetscelle ved Ungdomsenhet øst. På besøkstidspunktet var sikkerhetscellen ikke godkjent av Kriminalomsorgsdirektoratet og hadde ikke vært i bruk. Sikkerhetscellen fremsto i stor grad som en ordinær sikkerhetscelle som i fengsler for voksne. Dette stod i kontrast til sikkerhetscellen ved ungdomsenheten ved Bjørgvin fengsel som under besøket dit var utformet for å skulle dempe belastningen for ungdom som ble plassert der og gi den et mer humant inntrykk.

Ungdomsenhet øst hadde en egen skjermet enhet. Det ble under besøket opplyst at denne hadde vært i bruk én gang over en tidsperiode på to dager. Forebyggingsenhetens gjennomgang av dokumenter viste at det ble fattet vedtak og tilsyn ble utført og protokollført.

På besøkstidspunktet hadde Ungdomsenhet øst ikke utarbeidet egne rutiner for kroppsvisitering. Fra et forebyggingsperspektiv er faste prosedyrer viktig for å sikre at kroppsvisitasjon blir gjennomført på en så skånsom måte som mulig. Det kom frem at det ved flere anledninger hadde forekommet at kvinnelige ansatte var til stede når mannlig ungdom ble visitert. I møte med ledelsen ble forebyggingsenheten fortalt at bruk av kvinnelige ansatte ved visitering av mannlige ungdom skulle opphøre.

Videre kom det under besøket frem at ungdommen ble låst inne på cellen flere ganger i løpet av dagen. Dette gjaldt blant annet når ungdommen ikke deltok på lufting eller matlaging. Det er tankevekkende at enheten vurderer en slik innlåsing som nødvendig til tross den gode bemanningen ved enheten.

I følge enhetens innlåsingsrutiner for helgene, vil ungdom som både er innlåst under matlaging og lufting få i overkant av seks timer utetid fra cella i løpet av en dag. Dette er mindre enn anbefalinger i internasjonale retningslinjer tilsier og er særlig bekymringsfullt i lys av at dette gjelder ungdom.

Det kom frem at det kunne variere om ungdommen fikk daglig tilbud om lufting. En medvirkende årsak til dette var at uteområdet var for dårlig opplyst til at fengselet mente det var tilstrekkelig sikkert å gjennomføre luftetid om ettermiddagen i vinterhalvåret.

Helsetjenesten fremsto som velfungerende og helsepersonellet syntes å utvise god forståelse om sin rolle i forbindelse med eventuell bruk av tvangsmidler i enheten.

Skoletilbudet fremstod som velfungerende. Det var ikke tilbud om sysselsetting i form av yrkesaktivitet ved ungdomsenheten.

Det fantes tilsammen tre besøksrom ved ungdomsenheten. De fremsto alle som spartansk innredet og lite imøtekomende. Ingen av besøksrommene hadde tilgang til barneleker i tilfelle besøk av små søsken eller var tilrettelagt for lengre besøk, til tross for et regelverk som åpner for at mindreårige innsatte kan ha besøk også over flere dager.

Ungdom som ikke var fylt 18 år hadde mulighet til å ringe pårørende og venner til sammen én time i uken. Dette er halvparten av hva ungdom ved Ungdomsenheten ved Bjørgvin fengsel får tilbud om.

Anbefalinger

Rutiner ved innkomst

Informasjon ved innkomst

- Ungdomsenhet øst bør sikre at skriftlig informasjon utformes på en måte som er tilpasset ungdom.
- Ungdomsenhet øst bør sikre at det finnes informasjonsmateriale for ungdom som ikke snakker norsk.

Inngripende tvangstiltak

Sikkerhetscelle

- Ungdomsenhet øst bør sikre god fargekontrast på sikkerhetscellen og finne en løsning som innebærer at mat ikke skyves inn på gulvet.

Kroppsvisitering

- Ungdomsenhet øst bør sikre at kun ansatte av samme kjønn er til stede under kroppsvisitasjoner av ungdommen.
- Visitasjon med full avkledning før innsettelse på sikkerhetscelle bør kun gjennomføres etter en individuell risikovurdering som bør fremgå av tilsynslogg.
- Visitasjon bør gjennomføres trinnvis, ved at ungdommen får tilbake klær til overkroppen før plagg nedentil fjernes.

Sysselsetting, skole og aktivisering

Mulighet for lufting

- Fengslet bør sikre at alle innsatte får tilbud om minst 1 time lufting hver dag.

Rutiner for innlåsing

- Ungdomsenhet øst bør sikre at ungdommen har anledning til å tilbringe minst åtte timer utenfor cellen hver dag, også i helgene.

4 Barn og unge i fengsel

FNs torturkonvensjon slår fast at alle mennesker skal beskyttes mot å bli utsatt for tortur eller annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling. FNs barnekonvensjon fastlegger grunnleggende rettigheter som gjelder for alle barn.² I konvensjonens artikkel 37 bokstav c, slås det blant annet fast at:

«Ethvert barn som er berøvet friheten, skal behandles med menneskelighet og med respekt for menneskets iboende verdighet og på en måte som tar hensyn til barnets behov i forhold til dets alder. Særlig skal ethvert barn som er berøvet sin frihet, holdes atskilt fra voksne, med mindre det motsatte anses å være det beste for barnet (...).»³

Det fremgår videre av barnekonvensjonen artikkel 40 at:

«Partene anerkjenner at ethvert barn som beskyldes for, anklages for eller finnes å ha begått et straffbart forhold, har rett til å bli behandlet på en måte som fremmer barnets følelse av verdighet og egenverd, som styrker barnets respekt for andres menneskerettigheter og grunnleggende friheter og som tar hensyn til barnets alder og ønskeligheten av å fremme barnets reintegrering, slik at det påtar seg en konstruktiv rolle i samfunnet»

FNs spesialrapportør mot tortur understreker i sin rapport fra 2015 at barn og unge er spesielt sårbare når det gjelder menneskerettighetsbrudd, og han påpeker at barns sårbarhet gjør at terskelen for når behandling eller straff er tortur eller mishandling, er lavere enn for voksne.⁴ Flere internasjonale organer, deriblant FNs menneskerettighetskomité og den europeiske menneskerettighetsdomstolen (EMD), har påpekt behovet for at alle stater beskytter barns personlige frihet og rettigheter spesielt.⁵ FNs regler for beskyttelse av mindreårige som er fratatt friheten (Havanareglene) er utviklet spesielt for barn som er fratatt friheten.⁶

FNs barnekonvensjon ble inkorporert i norsk lov gjennom menneskerettsloven § 2 nr. 4 i 2003. Prinsippet om barnets beste, fastslått i konvensjonens artikkel 3, er også nedfelt i Grunnlovens § 104.

² FNs konvensjon om barnets rettigheter. Vedtatt av De forente nasjoner 20. november 1989. Ratifisert av Norge 8. januar 1991.

³ Prinsippet om at barn som er frihetsberøvet skal holdes atskilt fra voksne fremgår også av FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter, artikkel 10, nr 2 (b) og 10, nr 3. Denne bestemmelsen har Norge reservert seg mot og FNs menneskerettighetskomité som overvåker statenes gjennomføring av konvensjonen har flere ganger oppfordret Norge om å trekke reservasjonen tilbake. I avsluttende merknader til Norges sist behandlede rapport til komitéen ønsker den velkommen «efforts by the State party to establish juvenile detention units», men uttrykker samtidig bekymring over at reservasjonen mot bestemmelsene om barn i varetekt og under soning opprettholdes.

⁴ Juan Mendez (2015): A/HRC/28/68.

⁵ FNs menneskerettighetskomité, generell kommentar nr. 17, avsnitt 1 og nr. 35, avsnitt 62. Den europeiske menneskerettighetsdomstolen (EMD), *Z and Others v. United Kingdom*, avsnitt 74-75.

⁶ United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty (Havanareglene).

4.1 Etableringen av ungdomsenheter

I Norge har det vært allmenn enighet om at barn og unge ikke bør sitte i fengsel. I en evaluering av ungdomsenheten ved Bjørgvin fengsel (Ungdomsenhet Vest) fremheves det at:

«Alle barn som plasseres i fengsel har omfattende og sammensatte problemer og hjelpebehov, slik både ansatte og innsatte uttrykker det. Så å si alle har vært plassert i flere eller mange barneverntiltak før de kommer i fengsel. De aller fleste har store og langvarige rusproblemer, svært mangelfull skolegang, blitt flyttet fra hjem til hjem, institusjon til institusjon. De har som oftest voldelig og gruende atferd, liten eller ingen tro på egen mestring og flere brutte relasjonserfaringer».⁷

Det fremgår blant annet av Prop. 135 L (2010-2011) at det lenge har vært en politisk målsetning at barn ikke skal sitte i fengsel og at alternative straffereaksjonsformer skal benyttes så langt dette er mulig, slik at fengsel kun benyttes som en siste utvei.⁸ Etableringen av ungdomsenheter er forankret i flere offentlige dokumenter. I NOU 2008:15 foreslo et utvalg at barn som soner fengselsstraff bør tilbys å sone i egne enheter tilpasset barn.⁹ Det var viktig for utvalgets vurdering at en i fengselsoppholdet skal forsøke å motivere og hjelpe den innsatte til et lovlydig og meningsfullt liv etter løslatelsen. Utvalgets forslag ble støttet av det daværende Justis- og politidepartementets proposisjon til Stortinget (Prop. 135 L (2010-2011)).

Kriminalomsorgen fikk som følge av dette i oppdrag å etablere egne ungdomsenheter for mindreårige lovbrøyttere. Ungdomsenheten ved Bjørgvin fengsel ble etablert først i 2009 etterfulgt av Ungdomsenhet øst som åpnet i april 2016.¹⁰

4.2 Om innholdet i ungdomsenhetene

Av kriminalomsorgens prosjektbeskrivelse for ungdomsenhetene *Etablering av to særskilte enheter for unge lovbrøyttere underlagt kriminalomsorgen (Ungdomsenhetene)* av 15. april 2013, fremgår det at formålet med å etablere ungdomsenheter var at:

«Barn som er under frihetsberøvelse som hovedregel ikke skal plasseres i ordinære fengsler sammen med voksne innsatte, og at forholdene for denne gruppen innsatte skal bedres.»¹¹

Det fremgår videre av prosjektbeskrivelsen at etableringen av ungdomsenhetene skulle være et landsdekkende prosjekt, og at de skulle kunne ta imot alle barn av begge kjønn under 18 år, så framtidig dette ble ansett som det beste for barnet. Det ble videre lagt vekt på at enhetene skulle gi et helhetlig og differensiert tilbud ut fra det enkelte barns situasjon og behov.

Det presiseres i prosjektbeskrivelsen at innholdet i enhetene skal være basert på Norges internasjonale forpliktelser, straffegjennomføringsloven, føringer i St.meld. nr. 37 (2007-2008) *Straff som virker – mindre kriminalitet- tryggere samfunn* og Prop. L 135 (2010-2011) *Endringer i*

⁷ Hydle, I. og Stang, E.G. (2016): *Ungdomsenheten og det tverretatlige teamet ved Bjørgvin fengsel. En forskningsbasert evaluering*. NOVA rapport 1/16.

⁸ Prop. 135 L (2010-2011): *Endringer i straffeloven, straffeprosessloven, straffegjennomføringsloven, konfliktloven m.fl. (barn og straff)*.

⁹ NOU 2008:15 *Barn og straff*

¹⁰ Ungdomsenheten ved Bjørgvin ble opprettet som et prøveprosjekt i 2009. Målgruppen er ungdom mellom 15-19 år. Fengselet har fire plasser og tar imot varetektsinnsatte og domfelte ungdommer fra hele landet.

¹¹ Prosjektbeskrivelse: *Etablering av to særskilte enheter for unge lovbrøyttere, underlagt kriminalomsorgen (Ungdomsenhetene)*. 15.april 2013. Kriminalomsorgen.

straffeloven, straffeprosessloven, straffegjennomføringsloven konfliktrådsloven m.fl. (barn og straff). Det konkrete innholdet i gjennomføringen av straff og varetekt i ungdomsfengslene skulle utarbeides av hver enkelt enhet i samråd med Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (KSF), regional ledelse og aktuelle forvaltnings samarbeidspartnere.

I prosjektbeskrivelsen fremgår det videre at ungdomsenhetene skal:

- så lenge barnet er plassert der på grunnlag av varetekt eller dom, fungere som barnets omsorgsbasis;
- legge til rette for den unges personlige bearbeiding og forandring av de kriminelle handlingene og utgangspunktet for disse, og slik legge til rette for en utvikling som retter seg mot mestring av sitt eget liv;
- i samarbeid med fylkeskommunen påse at det gis et individuelt tilpasset undervisningsopplegg ut i fra den enkelte ungdoms nivå og spesielle behov;
- arbeide aktivt for overføring til alternativ straffegjennomføring.

For å gi mest mulig helhetlig og individuelt tilbud til ungdommen skulle basispersonalet i ungdomsenhetene bestå av 50 prosent fengselsbetjenter og 50 prosent ansatte med miljøterapeutisk bakgrunn eller annen relevant sosialfaglig bakgrunn. I tillegg ble det fastslått at det skulle etableres tverretatlige team ved ungdomsenhetene. Formålet med dette var å sikre en flerfaglig tilnærming til barnas behov, og sikre at relevante forvaltningsmyndigheter følger opp ungdommene både under og etter straffegjennomføring.

Det ble i Prop. 135 L (2010-2011) slått fast at:

«For at etableringen av ungdomsenhetene ikke skal føre til at flere barn plasseres i fengsel, vil departementet begrense den samlede kapasiteten til ti plasser fordelt på to enheter i en prøveperiode. Et prøveprosjekt er igangsatt, med fire plasser i drift i Bergen og seks plasser planlagt på Østlandet. Arbeidet skal følge- og sluttevalueres».¹²

4.3 Evaluering av Ungdomsenheten ved Bjørgvin fengsel

Velferdsforskningsinstituttet NOVA fikk i 2013 i oppdrag å utføre en følge- og sluttevaluering av ungdomsenheten ved Bjørgvin fengsel.¹³ Rapporten ble levert i 2016.

I evalueringen fremkom det at ungdomsenheten i hovedsak oppfylte barnekonvensjonens grunnleggende krav, med unntak av begrensninger i kontakt med familie på grunn av lang reisevei og utfordringer med sosial isolasjon i de tilfellene det var få ungdom som oppholdt seg i fengselet. Viktigheten av tverretatlig team ble også løftet opp. Det samme gjaldt betydningen av videre- og etterutdanning for personer som skulle arbeide med ungdom i fengsel.

Uttalelser fra ungdommene ved ungdomsenheten på Bjørgvin viste at de opplevde å bli godt behandlet og at de følte seg trygge under fengselsoppholdet.

¹² Prop. 135 L (2010-2011): *Endringer i straffeloven, straffeprosessloven, straffegjennomføringsloven, konfliktiloven m.fl. (barn og straff).*

¹³ Hydle, I. og Stang, E.G. (2016) *Ungdomsenheten og det tverretatlige teamet ved Bjørgvin fengsel. En forskningsbasert evaluering.* NOVA rapport 1/16.

Lite bruk av innlåsing og skjerming ble fremhevet som positivt, samt at ungdommene under oppholdet ble tilbudt ulike aktiviteter som opplevdes som meningsfulle. At det ble godt tilrettelagt for utdanning, tilgang til helsetjeneste, fysisk aktivitet og andre aktiviteter ble også påpekt i rapporten. Flere av anbefalingene fra evalueringen er iverksatt. Dette gjelder blant annet en anbefaling om at barn i fengsel skal utgjøre en egen statistisk enhet i kriminalomsorgens registreringssystem, og at målgruppen til ungdomsenhetene skal utvides til også å gjelde de som er fylt 19 år.

Andre anbefalinger fra evalueringen var at det bør satses mer på traumabasert tilnærming i møtet med ungdom i fengsel, med veiledning og ferdighetstrening både hos ansatte og ungdom. Videre ble det anbefalt at det innføres familieråd etter modell fra barnevernet og i samarbeid med det lokale konfliktrådet.

Til slutt peker evalueringen på de utfordringene ungdomsenheten ved Bjørgvin fengsel møter i tilretteleggingen for god løslatelse og oppfølging av ungdommen etter straffegjennomføring.

Ungdomsenhet øst var ikke en del av NOVAs følge- og sluttevaluering da enheten først ble etablert i 2016.

5 Gjennomføring av besøket

I januar 2017 ble Ullersmo fengsel, Ungdomsenhet øst, varslet om at Sivilombudsmannens forebyggingsenhet planla å gjennomføre et besøk til fengselet i perioden februar–mars 2017. Nærmere dato for besøket ble ikke oppgitt. Besøket ble gjennomført 7.-8. februar 2017.

I forkant av besøket ble det innhentet informasjon fra fengselet.

Under besøket ble det gjennomført befaring av mottaksrom, sikkerhetscelle, skjermet enhet, beredskapsrom, visitasjonsrom, besøksrom, fellesskapsrom, cellene, treningsrom, musikkrom, klasserom og samtalerom.

Forebyggingsenheten gjennomførte samtaler med ungdom og flere av basispersonalet. I tillegg ble det gjennomført samtaler med lederen for fengselet, psykologen, legen og den skoleansvarlige.

Besøket ble avsluttet med et møte med fengselsledelsen, hvor foreløpige funn ble presentert. Besøket ble godt tilrettelagt av fengselet.

Under besøket deltok følgende medarbeidere fra Sivilombudsmannens kontor:

- Helga Fastrup Ervik, kontorsjef, jurist
- Jonina Hermannsdottir, seniorrådgiver, kriminolog
- Christian Ranheim, seniorrådgiver, jurist
- Jannicke Godø, seniorrådgiver, psykolog

6 Om Ungdomsenhet øst

Ullersmo fengsel, Ungdomsenhet øst (heretter: Ungdomsenhet øst) er et fengsel med plass til fire mindreårige innsatte. Enheten ligger i Eidsvoll kommune og er et landsdekkende tilbud for innsatte i alderen 15-18 år. Det er åpnet for mulighet for at 18-19 åringer kan sone ved Ungdomsenheten ved ledig kapasitet, dersom det anses hensiktsmessig og etter individuelle vurderinger. Ungdomsenhet øst er en underavdeling av Ullersmo fengsel og ledes av en avdelingsleder. Enheten ligger omtrent 40 minutters kjøretur fra hovedfengselet og er en enhet med høyt sikkerhetsnivå. Enheten tar både imot innsatte til både dom og varetekt.

Fengslet åpnet 12. april 2016. Alle de fire plassene ble på kort tid fylt opp. På besøkstidspunktet var fengselet imidlertid kun godkjent til å ta imot to innsatte. Dette skyltes bygningsmessige utfordringer som ble oppdaget i oktober 2016. Statsbygg hadde fått frist til 1. april 2017 med å rette opp i disse forholdene. Fra det tidspunktet skal fengselet igjen kunne ta imot fire ungdommer.

6.1 Bemanning

Basispersonalet ved fengselet besto av både fengselsbetjenter og miljøterapeuter. På besøkstidspunktet var det 25 ansatte som gikk i turnus, hvorav 10 var miljøterapeuter. Tre av de ansatte hadde miljøterapeutisk bakgrunn i tillegg til utdanning som fengselsbetjenter. Det var på sikt planlagt en bemanning på 30 ansatte i turnus. Basispersonalet hadde samme turnus uavhengig av fagbakgrunn og utførte de samme oppgavene, inkludert vakthold, visitering og fremstilling utenfor fengselet. Personalet besto av like mange kvinner og menn. Uavhengig av fagbakgrunn brukte basispersonalet fengselsuniform i sitt arbeid. Unntaket var på trening med innsatte og på fremstillinger utenfor fengselet (se kapittel 6.5 *Bruk av uniform i arbeidet med ungdom*).

Basispersonalet jobbet i såkalte mini-team som besto av både fengselsbetjenter og miljøterapeuter. Hvert mini-team hadde ansvar for en bestemt ungdom. Mini-teamene fikk veiledning av det tverretatlige teamet (se kapittel 6.3 *Bruk av tverretatlig team*).

Under forebyggingsenhetens samtaler fremkom det at samarbeidet mellom de ulike profesjonene opplevdes som positivt av de ansatte.

De fleste ansatte fortalte at de følte seg trygge på jobb. Samtidig påpekte flere at den lange avstanden til Ullersmo fengsel var med på å skape følelse av utrygghet i tilfelle det skulle oppstå en nødsituasjon som ville kreve forsterket bemanning.

6.2 Det miljøterapeutiske arbeidet

På besøkstidspunktet forelå det ikke noen virksomhetsbeskrivelse eller virksomhetsplan for Ungdomsenheten.¹⁴ Ledelsen fortalte at den miljøterapeutiske metoden til Ungdomsenheten heller ikke var ferdig utarbeidet. På sikt ville den handle om å jobbe med normalitet i hverdagen, samt å motivere ungdommen til endringer i kosthold, hygiene, søvnrutiner med mer. Det fremkom videre at det innen kort tid var planlagt et todagers kurs hos Kriminalomsorgens utdanningscenter (KRUS) for

¹⁴ I virksomhetsbeskrivelsen til Ungdomsenheten ved Bjørgvin fengsel fremkommer blant annet ideologiske og yrkesetiske retningslinjer for fengslet samt hvilke endringsmodeller og metoder for atferdsendring og påvirkning enheten skal bruke i sitt arbeid.

alle ansatte. På dette kurset skulle innholdet i det miljøterapeutiske arbeidet og ungdomsenhetens etiske standarder gjennomgås.

I samtaler med forebyggingsenheten etterlyste flere ansatte et mer helhetlig og systematisk miljøterapeutisk arbeid.

Det fremkom også at på grunn av sikkerhetsoppgaver, som måtte utføres fra vaktrommet, ble det mindre tid for de ansatte til å utføre miljøterapeutiske oppgaver. Samtidig fremkom det opplysninger om at det kunne være perioder hvor ungdommer oppholdt seg alene i fellesskapsområdet.

En av anbefalingene fra evalueringen av Ungdomsenheten ved Bjørgvin fengsel var at det bør satses mer på traumasensitiv tilnærming i møtet med ungdom i fengsel, inkludert veiledning og ferdighetstrening både hos ansatte og ungdom.¹⁵

I følge leder hadde Ungdomsenhet øst ikke begynt arbeidet med traumasensitiv tilnærming, og dette var primært psykologenes ansvarsområde.

6.3 Bruk av tverretatlig team

Bruken av tverretatlige team ved ungdomsenhetene er forankret i forskrift om straffegjennomføring § 3-1 og i Prop. 135 L (2010-2011) *Endringer i straffeloven, straffeprosessloven, straffegjennomføringsloven, konfliktrådsloven m.fl. (barn og straff)*.

Formålet med tverretatlig team i ungdomsfengsel er å sikre en flerfaglig tilnærming til barnas behov og sikre at relevante forvaltningsmyndigheter følger opp den innsatte både under og etter straffegjennomføring. Dette innebærer blant annet å sørge for at barna får oppfylt sine rettigheter i tråd med aktuelt lovverk, som for eksempel opplæringslova, barnevernloven og helselovgivning.¹⁶

Av mandatet for tverretatlig team fremgår det at det direkte arbeidet overfor ungdommen blant annet innebærer individuelle samtaler, nødvendig kartlegging/utredning av ungdommen for å få klarlagt ungdommens hjelpe, støtte – og opplæringsbehov. I tillegg skal tverretatlig team sørge for at det blir utarbeidet en plan for ungdommen som skal sikre oppfølging etter løslatelse.

Av mandatet følger det videre at tverretatlig team skal veilede basispersonalet i Ungdomsenheten, for å styrke og sikre målrettet, helhetlig og individuell oppfølging av den enkelte ungdom, og bidra til kompetanse i enheten blant annet i metoder for atferdsendring og utvikling.

Tverretatlig team ved Ungdomsenhet øst besto av psykolog, skolefaglig koordinator, barnevernfaglig rådgiver og administrativ førstebetjent ved fengselet.¹⁷ Legen ved Ungdomsenheten deltok enkelte

¹⁵ Hydle, I. og Stang, E.G. (2016) *Ungdomsenheten og det tverretatlige teamet ved Bjørgvin fengsel. En forskningsbasert evaluering*. NOVA rapport 1/16.

¹⁶ Prosjektbeskrivelse av etablering av ungdomsenhetene, 15. april 2013 og Mandat for tverretatlig team ved de særskilte enhetene for lovbrutere mellom 15 og 18 år (ungdomsenhetene).

¹⁷ Barnevernfaglig rådgiver deltar også i drøftinger om soningsforhold, fremstillinger, permisjoner og veileder øvrig personale på barnevernfaglige spørsmål. Rådgiveren skal påse at barnevernfaglige aspekter blir ivaretatt under soning, herunder sørge for at tiltaksplaner er på plass og blir fulgt opp av kommunal barneverntjenesten. Videre skal barnevernfaglig rådgiver være et bindeledd mellom lokalt hjelpeapparat, kriminalomsorg og/eller hjemmet for å legge til rette for tiden etter soning.

ganger i møtene i møtene med tverretatlig team, mens en jurist fra Ullersmo fengsel deltok jevnlig. Avdelingsleder var ansvarlig for koordineringen av teamet.

Det tverretatlige teamet har også et oppfølgingsansvar overfor innsatte under 18 år som gjennomfører straff eller varetekt i ordinære fengsler.

6.4 Ansvarsfordeling mellom Ullersmo fengsel og Ungdomsenhet øst

Ungdomsenhet øst er en av tre underavdelinger av Ullersmo fengsel.¹⁸

Ungdomsenheten og de øvrige avdelingene ved Ullersmo fengsel har felles administrasjon og ledelse. Støttefunksjonene i hovedadministrasjonen, herunder personalavdelingen, økonomiavdelingen og juridisk avdeling, ivaretar ungdomsenheten på lik linje med øvrige avdelinger ved Ullersmo. Sikkerhetsmessige oppgaver og opplæring ivaretas av Ullersmo fengsel. Avdelingslederen ved ungdomsenheten er en del av ledergruppen ved Ullersmo. Alle beslutninger som tas lokalt skal forankres hos øvrig administrasjon og ledelse ved Ullersmo.

I samtaler med forebyggingsenheten uttrykte flere ansatte frustrasjon over at Ullersmo fengsel ikke tok tilstrekkelig hensyn til de særskilte behovene og utfordringene som Ungdomsenhet øst stod overfor og at mange beslutninger måtte fattes av Ullersmo fengsel. For eksempel opplevde enkelte ansatte det slik at Ullersmo fengsel måtte godkjenne dekning av utgifter til ansattes aktiviteter med ungdommen og at dette la begrensninger på aktiviseringen av ungdommene. Flere ansatte opplevde også stor faglig avstand til Ullersmo fengsel.

6.5 Bruk av uniform i arbeid med ungdom

Ungdomsenhet øst hadde besluttet at ledelsen og de ansatte som utgjør basispersonalet ved Ungdomsenheten skulle bruke uniform i sitt daglige arbeid. Unntaket var deltagelse i fritidsaktiviteter som trening og under fremstilling utenfor fengselet. Bruk av uniform ble særlig begrunnet med et behov for å bevisstgjøre ansatte om at de arbeidet i et høysikkerhetsfengsel. Ledelsen pekte også på at Ungdomsenheten er et fengsel, og at bruk av uniform var en god praksis.

I et notat fra fengselet til kriminalomsorgens regionskontor fremkommer det at spørsmålet om bruk av uniform hadde vært gjenstand for diskusjon i lengre tid.¹⁹ I notatet redegjøres det for fengselets ønske om bruk av uniform, og det fremkommer at fengselet fortløpende vil vurdere bruken av uniform ut fra et miljøterapeutisk hensyn, og i forhold til barnets beste.

I et møtereferat fra styringsgruppen til Ungdomsenheten 15. mars 2016 fremkommer det at Kriminalomsorgsdirektoratet ikke støttet uniformering av ansatte ved Ungdomsenheten.

Spørsmålet om uniformering ble også gjennomgått i evalueringen av Ungdomsenheten ved Bjørgvin fengsel. Her ble det ved oppstart besluttet at de ansatte ikke skulle gå i uniform. I evalueringsrapporten fremgår det at det ut i fra et miljøfaglig perspektiv er viktig at ansatte går i sivile klær i fengslet. Det vises blant annet til at:

¹⁸ Ullersmo fengsel er en fengselsenhet med høyt sikkerhetsnivå. Fengselet har ordinær kapasitet på 190 plasser. Målgruppen for fengselet er mannlige innsatte med lengre straffedommer for alvorlig kriminalitet, utenlandske innsatte uten tilknytning til Norge, samt personer som varetektsfengsles mistenkt for straffbare forhold.

¹⁹ *Vedrørende beslutning om bruk av uniform*: Notat fra Ungdomsenhet øst til kriminalomsorgen region øst den 03.03.2016.

«Uniformer signaliserer makt og potensiell tvangsbruk – det viser avstand – det kan trigge frykt og forsvarsmekanisme hos ungdom som har vært i konflikt med politiet og opplevd å bli lagt i jern, satt i arrest mv. Uniformer kan virke konfliktskjerpende og vanskeliggjøre trygghet og dialog.»²⁰

I forebyggingsenhetens samtaler med ansatte ved Ungdomsenhet øst kom det tydelig frem at bruk av uniform opplevdes både som unødvendig og hemmende for å skape gode relasjoner. Det kom også frem at uniformsplikt kompliserte normal aktivisering av ungdommene fordi betjentene ved fysisk aktivitet som ballspill i uteområdene måtte skifte til sivile klær før de kunne gjennomføre dette.

Det at bruk av uniform kan virke hemmende for relasjonsbygging, skape utrygghet blant ungdommen, og begrense betjentenes spontane og normale aktivisering av ungdommene, tilsier at det bør gjøres en grundig vurdering av behovet for bruk av uniform ved enheten. Funn fra evalueringen av Ungdomsenheten ved Bjørgvin fengsel støtter opp om dette.

6.6 Samtidig soning av gutter og jenter

Siden Ungdomsenhet øst åpnet i april 2016 har det utelukkende vært plassert gutter i fengselet. I samtaler med ledelsen fremkom det at det ville være problematisk å ta imot jenter samtidig som det oppholdt seg gutter i fengselet. Dette fordi fengselet var utformet slik at jentenes sikkerhet og trivsel ikke kunne garanteres. Ved et slikt tilfelle ville ledelsen ta kontakt med Ungdomsenheten ved Bjørgvin fengsel for å gjøre en konkret vurdering av hva som anses som mest hensiktsmessig for ungdommen.

I Sivilombudsmannens temarapport «*Kvinner i fengsel. En temarapport om kvinners soningsforhold i Norge*» fremkom det blant annet at kvinner som soner sammen med menn i Norge, har økt risiko for uønsket oppmerksomhet eller seksuell trakassering fra mannlige innsatte.²¹ Det fremkom også at når kvinner soner sammen med menn, er de ofte i mindretall, noe som øker risikoen for at kvinnene må sone på mennenes premisser. Rapporten *Innsatt og utsatt – rapport om soningsforholdene til utsatte grupper i fengsel*, som er utarbeidet av Likestillings- og diskrimineringsombudet (LDO) og blant annet omhandler klagesaker til LDO om kvinners soningsforhold, bekrefter Sivilombudsmannens funn.²²

6.7 Plassering av ungdom i fengsler for voksne

Under forebyggingsenhetens besøk til Ungdomsenhet øst fremkom det at fengselet hadde opplevd stor pågang. I henhold til beslutning fra kriminalomsorgens regionskontor hadde Ungdomsenheten noen ganger måttet plassere ungdom i fengsler for voksne i påvente av ledige plasser ved enheten. Dette hadde primært funnet sted etter at to av plassene ved enheten ble midlertidig stengt av brannvern hensyn. Ledelsen understreket at dette var en midlertidig løsning inntil de bygningstekniske utfordringene ved enheten var utbedret.

²⁰ Hydle, I. og Stang, E.G. (2016) *Ungdomsenheten og det tverretatlige teamet ved Bjørgvin fengsel. En forskningsbasert evaluering*. NOVA rapport 1/16.

²¹ Sivilombudsmannen: *Kvinner i fengsel. En temarapport om kvinners soningsforhold i Norge* (2016)

²² Likestillings- og diskrimineringsombudets rapport: *Innsatt og utsatt – Rapport om soningsforholdene til utsatte grupper i fengsel*. (2017)

Barnekonvensjonen slår fast at barn ikke skal sone eller sitte i varetekt sammen med voksne.²³

De to fengslene som ble brukt i påvente av ledig plass ved Ungdomsenheten var Ullersmo fengsel, som er et høysikkerhetsfengsel for voksne menn og Søndre Vestfold fengsel, Larvik som også er et høysikkerhetsfengsel med 16 plasser for innsatte mellom 18-25 år.

På besøkstidspunktet var tre ungdommer under 18 år plassert ved Søndre Vestfold fengsel, Larvik. Ingen ungdom var plassert ved Ullersmo fengsel på dette tidspunktet.

Tverretatlig team hadde et faglig oppfølgingsansvar for innsatte under 18 år som eventuelt ble plassert i andre fengsler. Dette innebar blant annet oppfølging av psykolog og barnevernfaglig konsulent. Ved behov kunne teamet rykke ut og gi bistand i konkrete saker. Utover dette hadde ikke ungdomsenheten eller dens ansatte noe ansvar for ungdom i andre fengsler.

Når det gjelder plassering av ungdom ved Ullersmo fengsel skulle derimot en ansatt fra ungdomsenheten være tilstede på hvert skift for å sikre at innsatte i størst mulig grad ble aktivisert, var minst mulig innlåst på cella og negativ påvirkning fra voksne innsatte ble forhindret. I tillegg ble disse ungdommene fulgt opp av tverretatlig team.

Det fremkom av flere samtaler at særlig Ullersmo fengsel ikke ble vurdert som egnet for ungdommer. Årsaken til dette var bekymring for at innsattegruppen ved Ullersmo fengsel kunne ha negativ påvirkning, samt at de ansatte på Ullersmo fengsel ikke hadde den samme miljøfaglige bakgrunnen som de ansatte ved enheten. I tillegg ble det trukket fram at flere av de som sitter i ungdomsfengsler mangler grunnleggende ferdigheter og det var en medvirkende årsak til at de ikke burde sone sammen med voksne.

²³ Barnekonvensjonen, artikkel 37 bokstav c.

7 Fysiske forhold

7.1 Boenheten

7.1.1 Cellene

Det var fire celler på boenheten. Cellene varierte fra 14 til 19 kvadratmeter og fremsto som nye. Vinduene var store og ga god tilgang til dagslys. Standard inventar var en seng, skrivebord med hylle og stol, klesskap, arbeidsbord og TV. Alle cellene hadde eget bad med, wc, håndvask og speil. Det var ikke dør inn til badet. Det var egne dusjer i fellesområdet.

Én av cellene var tilpasset personer med funksjonsnedsettelse. Dette er i tråd med FNs standard minimumsregler for behandling av innsatte (Mandelareglene) hvor det blir presisert at innsatte som har fysiske, mentale eller andre nedsettelse skal ha full tilgang til likeverdige soningsforhold.²⁴

Utformingen og møbleringen av cellene fremsto som gjennomtenkt og praktisk. Vinduene hadde ikke gitter.

7.1.2 Fellesområder

Det fantes to oppholdsrom i boenheten. Hovedoppholdsrommet, en stue, var plassert innerst i boenheten og hadde god tilgang til dagslys og utsikt til natur. Veggene var malt i lyse farger. I tillegg til en veggfestet TV var det en stor hjørnesofa og et lite kjøleskap hvor ungdommen kunne oppbevare egne matvarer. Boenhetens kjøkken lå vegg i vegg med stuen. Kjøkkenet var romslig med plass til flere personer rundt kjøkkenbordet. Innsatte hadde ikke adgang til kjøkkenet alene, og dette ble holdt låst når det ikke var matlaging og felles måltider. (Se kapittel 11.3 *Bruk av kjøkkenet*)

Det andre oppholdsrommet var plassert i den andre enden av avdelingen. Dette hadde også god tilgang til dagslys gjennom store vinduer uten gitter. I tillegg til en vegghengt TV og en romslig sofa, fantes det et par oppbevaringsskap i stål. Det var tilrettelagt for sitteplass med puter ved vinduet.

I boenheten hadde ungdommen tilgang til et bordtennisbord, futsal-spill, playstation, brettspill og egne tegnesaker. På veggen ved inngangsdøren var en oppslagstavle hvor blant annet fengselets daglige rutiner hang. Et varslingskilt om at området var kameraovervåket, var godt synlig.

7.2 Uteområdet

Luftgården ved Ungdomsenheten var plassert i midten av flere bygg som var omringet av et høyt gjerde. Luftgården var dekket av snø på besøkspunktet, men forebyggingsenheten ble fortalt at det fantes en gressplen hvor ungdommen kunne spille fotball, volleyball og frisbee med mer. I tillegg fantes det en basketballkurv, et treningsapparat og et bord med sitteplass til flere personer. Det var mulighet for å oppholde seg under takskjegget ved enkelte av byggene.

Det var bestilt en lysmast som skulle monteres på uteområdet for å sikre nok lys på området på kveldstid.

En rampe ga direkte tilgang til boenheten for rullestolbrukere.

²⁴ Mandelareglene, regel 5 nr.2.

7.3 Det øvrige området

I administrasjonsbygget hadde skoleansvarlig, lege, psykolog, barnevernfaglig rådgiver og enhetens administrative ledelse kontorer. I byggets første etasje var det et skolekjøkken, et stort møterom og et nytt treningsrom. Helsetjenesten hadde et eget rom for pasientkonsultasjoner. Det fantes også flere mindre klasserom som var lagt opp til én til én undervisning. Flere av disse hadde PC med tilgang til begrenset internett.

I tillegg var det et musikkrom. Dette var ikke tatt i bruk på besøkstidspunktet, men forebyggingsenheten ble fortalt at det var engasjert en musikk lærer med hjelp av støtte fra Akershus Musikkråd.

Det fantes en del ubenyttet bygningsmasse på tomten. Ungdomsenhet øst fremsto av den grunn som å ha muligheter for utvidelse og videre utvikling av tilbudet på sikt.

8 Rutiner ved innkomst

8.1 Kartlegging og mottaksrutiner ved innkomst

Gode mottaksrutiner i fengsler skal sikre at innsatte raskt blir satt inn i sine rettigheter og plikter og at spesielle behov, risikofaktorer og sårbarhet hos den innsatte avdekkes. På den måten kan risikoen for selvmord, selvskading og forverring av psykiske lidelser minimeres.

I følge Ungdomsenheten kom ungdommen ofte fra andre fengsler, politiet eller barnevernsinstitusjoner. Enheten oppga at det innhenter mye informasjon om ungdommen fra disse instansene via telefon, eventuelt i forbindelse med fengslingsmøtet. Enkelte ganger hadde enhetens ansatte også hatt et møte med ungdommen før de kom inn til soning.

Ungdomsenheten hadde utarbeidet et kartleggingshefte som omfattet blant annet boligsituasjon, skole, nettverk og rusmiddelbruk. God kartlegging fra starten av soningen er viktig for både å bli kjent med ungdommen, og for best mulig å kunne tilrettelegge for soningsoppholdet. I samtaler med ledelsen fremkom det at ansatte enkelte ganger valgte å vente med grundig kartlegging, fordi ungdommen kunne oppleve det som stressende og intenst å bli stilt for mange spørsmål umiddelbart ved innkomst.

Ungdomsenheten opplyste at den hadde vært i kontakt med andre fengsler for å lære om gode mottaksrutiner ved innkomst.

Gjennomgang av hendelsesjournaler viste at ungdommen 1-2 dager etter innkomst mottok navn på sin kontaktbetjent både skriftlig og muntlig.²⁵ Dette er en god rutine ettersom kontaktbetjenten har en viktig rolle overfor de innsatte.

Det fremsto under besøket som om fengslet var opptatt av å ta godt imot ungdommen og å skape trygge relasjoner og god dialog fra starten av oppholdet.

8.2 Informasjon ved innkomst

De fleste innsatte har et stort informasjonsbehov de første dagene, spesielt de som sitter i fengsel for første gang. I følge NOVAs evaluering av Ungdomsenheten ved Bjørgvin fengsel har mange av ungdommene som dømmes til fengsel, store og til dels alvorlige og komplekse problemer. Mange har store kunnskapshull og har mistet mye skolegang. Flere har også slitt med rusproblemer i lang tid.²⁶

Det er også en utfordring at innkomstprosessen til et fengsel for mange kan være preget av sjokk eller at innsatte kan være ruspåvirket. Informasjonen må derfor gjentas jevnlig for at en skal kunne forsikre seg om at den er blitt forstått.

²⁵ I interninstruks for kontaktbetjentenes arbeid opp mot ungdom fremkommer at noen av kontaktbetjentens hovedoppgaver ved Ungdomsenhet øst er å ha ansvar for at den ungdommen får informasjon om enheten, samt rettigheter og plikter, kartlegge ungdommens problemer, ressurser og behov, snarest mulig etter innsettelsen, støtte og motivere den innsatte til å arbeide konstruktivt med sitt opphold i enheten, medvirke og utarbeide fremtidsplan og/eller individuell plan.

²⁶ Hydle, I. og Stang, E.G. (2016) *Ungdomsenheten og det tverretatlige teamet ved Bjørgvin fengsel. En forskningsbasert evaluering*. NOVA rapport 1/16.

Internasjonale regler og retningslinjer understreker viktigheten av at ungdom skal få informasjon om stedet de skal være, om regler og rutiner og om rettigheter, og at de skal få informasjon på en måte som de kan forstå.²⁷ Betydningen av informasjon til innsatte er også nedfelt i Mandelareglene.²⁸

Ungdomsenheten hadde utarbeidet et omfattende informasjonshefte på 25 sider til innsatte. Heftet beskrev regler og rutiner i fengselet og hvilke krav som stilles til ungdommen under oppholdet. Informasjonsheftet bar preg av ikke å være skrevet for ungdom. Språket var formelt og lite tilgjengelig. Det vises her til informasjonsheftet til Ungdomsenheten ved Bjørgvin fengsel som var kortfattet, enklere å forstå og i større grad tilpasset ungdom.

Det fantes ikke skriftlig informasjon på andre språk enn norsk.

Sivilombudsmannen har i flere besøksrapporter påpekt at utenlandske personer som er frihetsberøvet, kan være ekstra sårbare under fengselsopphold ved at de befinner seg langt unna hjemsted, kultur, familie og annet nettverk. Ofte mottar de sjeldnere eller aldri besøk, og de kan oppleve både kulturell og religiøs avstand fra andre innsatte. Dette gjør utenlandske innsatte mer sårbare og utsatt for isolasjon.

Utenlandske innsatte har krav på informasjon på et språk de forstår.²⁹ Dette gjelder også ungdommer.

Anbefalinger

- Ungdomsenhet øst bør sikre at skriftlig informasjon utformes på en måte som er tilpasset ungdom.
- Ungdomsenhet øst bør sikre at det finnes informasjonsmateriale for ungdom som ikke snakker norsk.

²⁷ Havanareglene, regel 24.

²⁸ Mandelareglene, regel 54 og 55.

²⁹ «Ved fengsling, og så ofte som nødvendig etterpå, skal alle innsatte informeres skriftlig og muntlig på et språk de forstår om de bestemmelser som gjelder for disiplinen i fengselet og om sine rettigheter og plikter i fengselet», de europeiske fengselsreglene punkt 30.1. Se også Mandelareglene, regel 54 og 55.

9 Inngripende tvangstiltak

9.1 Bruk av tvang overfor mindreårige

I følge barnekonvensjonen skal «intet barn [...] utsettes for tortur eller annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff».³⁰ En av grunntankene bak barnekonvensjonen er at barnet har behov for særlig beskyttelse.

I følge oversendt dokumentasjon fra Ungdomsenheten var bruk av tvang sjeldent. Fra fengslet åpnet i april 2016 var det fattet ett vedtak om utelukkelse fra fellesskap etter straffegjennomføringsloven § 37. Denne varte i underkant av to døgn. Utelukkelsen foregikk på skjermet enhet (se nærmere omtale i kapittel 9.4 *Skjermet enhet*).

9.2 Forebygging av bruk av tvang

For å unngå situasjoner som kan føre til bruk av tvang, fortalte ansatte at de jobbet mye med grensesetting og brukte mye tid på samtaler med ungdommen. Flere fremhevet også viktigheten av forutsigbarhet, gode relasjoner og det å kunne skape trygghet hos ungdommen som de viktigste forebyggende tiltakene. God overlapping og samtaler i team ble også trukket fram som gode verktøy. Det ble også fremhevet av både ledelsen og ansatte at det var viktig å ha høy takhøyde for sinne og å kunne håndtere frustrasjonen til ungdommen på en ivaretagende måte.

Det fremkom at psykologen arbeidet med å forebygge bruk av voldshendelser og bruk av tvangsmidler gjennom sitt arbeid med ungdommene og med veiledning av de ansatte.

De ansatte fremsto som bevisste på viktigheten av å forebygge bruk av tvang. Utover dette kom det ikke frem informasjon om spesifikke konflikthforebyggende metoder som personalet arbeidet etter.

9.3 Sikkerhetscelle

Innsettelse på sikkerhetscelle er et svært inngripende tiltak. I henhold til straffegjennomføringsloven § 38 kan kriminalomsorgen ta i bruk sikkerhetscelle blant annet for å avverge alvorlig angrep eller skade på person, eller hindre iverksettelse av alvorlige trusler eller betydelig skade på eiendom.

Bruk av isolasjon kan ha alvorlige skadefølger for barn og unge. I NOU 2008:15 vises det til at disse både kan være akutte og kroniske:

«Slike skadefølger kan blant annet være søvnvansker, konsentrasjonsproblemer, forstyrret tidsopplevelse og døgnrytme, angstanfall, tretthet, apati, hallsituasjoner og forfølgelsesforestillinger.

Barn som har begått straffbare handlinger er i utgangspunktet en belastet og sårbar gruppe som vil være spesielt sårbar for skadefølger.»³¹

Bruk av sikkerhetscelle overfor ungdom vil være svært inngripende og kan ha stort skadepotensiale. Endringer i straffegjennomføringsloven for unge innsatte har medført en høyere terskel for bruk av sikkerhetscelle. Tiltaket kan bare benyttes dersom det er *tvingende* nødvendig, og mindre

³⁰ Barnekonvensjonen, artikkel 37 bokstav a første punktum.

³¹ NOU 2008: 15 *Barn og straff – utviklingsstøtte og kontroll*.

inngripende tiltak forgjeves har vært forsøkt eller åpenbart vært utilstrekkelige. Videre fremgår det av lovendringen at innsatte under 18 år skal ha kontinuerlig tilsyn ved opphold i sikkerhetscelle.

Dersom sikkerhetscellen tas i bruk, vil det være viktig at kontinuerlig tilsyn og fortløpende vurderinger fremkommer tydelig av tilsynsloggen.

Enheten har utarbeidet egne skriftlig rutiner for bruk av sikkerhetscelle. Her står det blant annet at innsatte som plasseres på sikkerhetscelle, alltid skal kroppsvisiteres (se nærmere omtale i kapittel 9.5 *Kroppsvisitering*)

Fysiske forhold

Det fantes én sikkerhetscelle ved Ungdomsenhet øst. På besøkstidspunktet var sikkerhetscellen ikke godkjent av Kriminalomsorgsdirektoratet og hadde ikke vært i bruk.

Sikkerhetscellen målte omtrent 10 kvadratmeter og luftkvalitet og temperatur fremsto som tilfredsstillende. Det var et rimelig stort vindu i knehøyde opp til taket som ga mulighet for utsyn og dagslys. Det ble ikke registrert mulighet for å kunne dekke til vinduet fra innsiden. Det var en enkel madrass på gulvet, samt en sittestol laget av brannsikkert madrassmateriale. Gulvet var av betong og toalettet var nedfelt i gulvet.

På døren til sikkerhetscellen var det montert en luke ved gulvet for å kunne skyve inn mat fra utsiden. Av møtereferatet fra møte i styringsgruppen for Ungdomsenheten i februar 2016 fremgår det at Kriminalomsorgsdirektoratet ønsket å gi enheten dispensasjon fra kravet om at matluken skal være nede ved gulvet. Det fremstod som uklart hvorfor enheten likevel hadde vurdert denne løsningen som nødvendig. På generelt grunnlag vil ombudsmannen bemerke at det er vanskelig å se det sikkerhetsmessige behovet for en løsning der mat skyves inn gjennom en luke nede ved gulvet. Løsningen fremstår som uverdig, spesielt tatt i betraktning at det gjelder ungdommer.

Det var et stort tilsynsvindu inn til sikkerhetscellen. Ungdomsenheten opplyste at de hadde fått dispensasjon for at dette skulle være toveis fremfor enveisvindu, som er standarden på sikkerhetsceller i voksenfengsler. I søknad om dispensasjon ble dette begrunnet med at dette ville skape mer trygghet for ungdommen.

En klokke var godt synlig innenfor tilsynsvinduet. Dette er viktig ettersom tap av tidsfølelse kan forsterke den psykiske belastningen ved isolasjon.

Sikkerhetscellen hadde tilgang til egen luftegård. Denne målte omtrent 60 kvadratmeter.

Det fantes tre sikkerhetsskjorteler til bruk på sikkerhetscellen. Disse var i rivesikkert stoff og kunne brukes i tilfeller hvor ungdommens ordinære klær måtte fjernes på grunn av fare for selvskading eller selvmordsforsøk. Dette er i tråd med Sivilombudsmannens tidligere anbefalinger om å hindre at innsatte med selvmordsrisiko blir sittende nakne på sikkerhetscellen. Slike plagg bør imidlertid utelukkende anvendes som en siste utvei, etter en konkret vurdering av selvmordsfare.

Sikkerhetscellen var malt i grått og det var lite fargekontrast mellom gulv, vegger og tak. Sivilombudsmannen har i flere besøksrapporter påpekt viktigheten av god fargekontrast på sikkerhetsceller, ettersom dette er med på å forebygge at innsatte blir desorientert. I et møte med styringsgruppen for Ungdomsenheten i februar 2016 fremkom det at Kriminalomsorgen ønsket at

enheten skulle foreslå tiltak som ville dempe bunkerfølelsen på sikkerhetscellen. Det fremkom videre av møtereferatet at en konsulent skulle kontaktes for å se på fargevalg.

Sikkerhetscellen ved Ungdomsenhet øst fremsto i stor grad som en ordinær sikkerhetscelle i fengsler for voksne. Under forebyggingsenhetens besøk til Ungdomsenheten ved Bjørgvin fengsel i 2015 var sikkerhetscellen der forsøkt utformet på en måte som skulle dempe belastningen for ungdom som ble plassert der og gi den et mer humant inntrykk. Sivilombudsmannen er kjent med at denne er noe endret senere, men at den fortsatt skiller seg tydelig fra en ordinær sikkerhetscelle, blant annet ved materialvalg.

Anbefalinger

- Ungdomsenhet øst bør sikre god fargekontrast på sikkerhetscellen og finne en løsning som innebærer at mat ikke skyves inn på gulvet.

9.4 Skjermet enhet

Ungdomsenhet øst hadde en egen skjermet enhet. Denne brukes når det fattes vedtak etter § 37 i straffegjennomføringsloven om *Utelukkelse fra fellesskapet som forebyggende tiltak*.³²

I straffegjennomføringsloven § 37 presiseres følgende:

«Kriminalomsorgen kan beslutte at innsatte under 18 år skal utelukkes helt eller delvis dersom akutte bygningsmessige eller bemanningsmessige forhold gjør det strengt nødvendig, eller dersom innsatte selv ønsker det og det anses strengt nødvendig. Mindre inngripende tiltak må forgjeves ha vært forsøkt eller være åpenbart utilstrekkelige. Beslutning om utelukkelse av person under 18 år skal omgående meldes til regionalt nivå. Slik utelukkelse kan opprettholdes i inntil 2 døgn. Regionalt nivå kan forlenge utelukkelsen med inntil 2 døgn dersom særlige grunner gjør det påkrevet. I så fall skal det samtidig sendes melding til Kriminalomsorgsdirektoratet. Utelukkelse skal brukes med varsomhet slik at ingen blir påført unødig skade eller lidelse. Innsatte under 18 år skal ha kontinuerlig tilsyn. Kriminalomsorgen kan gi nærmere regler om utelukkelse av innsatte under 18 år, samt om tiltak for å avhjelpe mulige negative skadevirkninger av slik».³³

Det skal alltid fattes vedtak ved utelukkelse fra fellesskapet. Det ble under besøket opplyst at skjermet enhet hadde vært i bruk én gang over en tidsperiode på to dager. Forebyggingsenhetens gjennomgang av dokumenter viste at det ble fattet vedtak og tilsyn ble utført og protokollført.

³² Ifølge straffegjennomføringsloven § 37 kan fengselet beslutte at en innsatt helt eller delvis skal utelukkes fra fellesskapet med andre innsatte dersom det er nødvendig for a) å hindre at innsatte fortsetter å påvirke miljøet i fengselet på en særlig negativ måte, b) hindre innsatte i å skade seg selv eller øve vold eller fremsette trusler mot andre, c) hindre betydelig materiell skade, hindre straffbare handlinger, d) for å opprettholde ro, orden og sikkerhet. Det fremkommer også av loven at for innsatte under 18 år gjelder bestemmelsene i første ledd bokstav b til e tilsvarende, likevel slik at utelukkelse bare kan besluttet dersom det er strengt nødvendig og mindre inngripende tiltak forgjeves har vært forsøkt eller åpenbart vil være utilstrekkelig.

³³ Straffegjennomføringsloven § 37.

Fysiske forhold

Cellen på skjermet enhet målte 15 kvadratmeter. På cellen var det en madrass som var plassert på en støpt seng som var kledd med treverk. For øvrig var en liten veggglampe, hylle og en vegghengt TV en del av inventaret. Det ble opplyst at TVen kunne fjernes fra rommet. Det fantes et tilsynsvindu inn til rommet fra en mellomgang.

Skjermet enhet hadde eget atskilt toalettrom med vegghengt toalett, servant og en hylle. Cellen hadde ikke dusj. Denne var plassert i et eget rom utenfor skjermingsenheten.

Et stort vindu på rommet ga godt naturlig lys og mulighet for utsikt til naturen. Det var mulighet for å trekke for vinduet både fra innsiden og utsiden.

Skjermet enhet hadde tilgang til en liten luftgård med sittebenk.

Oppfølging og ivaretagelse under opphold i skjermet enhet

Enheten hadde utarbeidet egne rutiner for bruk av skjermet enhet. I denne fremkom det blant annet at før plassering på skjermet enhet skal det innhentes uttalelse fra tverretatlig team, med mindre det ikke er mulig av tidsmessige årsaker. Det fremkom også av rutinene at før innsettelse i skjermet enhet skulle det alltid foreligge en vurdering av om tiltaket vil være til barnets beste, at mindre inngripende tiltak har vært forsøkt forgjeves og at mindre inngripende tiltak åpenbart være utilstrekkelig.

9.5 Kroppsvisitering

Kroppsvisitasjon, spesielt i form av full avkledning, er et inngripende tiltak og kan ifølge den europeiske menneskerettighetsdomstolen (EMD)³⁴ og den europeiske torturforebyggingskomiteen (CPT) resultere i menneskerettighetsbrudd.³⁵

På besøkstidspunktet hadde Ungdomsenhet øst ikke utarbeidet egne rutiner for kroppsvisitering. Flere ansatte uttrykte et ønske om en felles rutine for dette. Fra et forebyggingsperspektiv er faste prosedyrer viktig for å sikre at kroppsvisitasjon blir gjennomført på en så skånsom måte som mulig.

Ungdomsenheten informerte om at det tas individuelle hensyn når ungdommen skal kroppsvisiteres så langt det er mulig. Samtaler under besøket bekreftet dette.

I samtaler med ansatte fremkom det at Ungdomsenhet øst ikke benytter seg av to-trinns metoden ved kroppsvisitering. Sivilombudsmannen har tidligere anbefalt at kroppsvisitasjoner gjennomføres slik at personen ikke må være helt naken, men kan ta av klærne i to trinn.³⁶ På denne måten kan vedkommende få tilbake klærne til overkroppen før klærne til underkroppen må tas av. Dette er en praksis som også tilrås av den europeiske torturforebyggingskomiteen.³⁷

³⁴ Se bl.a. EMDs dommer i Valasinas v. Lithuania 24. juli 2001, klagenr. 44558/98; Lorse and others v. the Netherlands, 4. februar 2003, klagenr. 52750/99; Van der Ven v. the Netherlands, 4. februar 2003, klagenr. 50901/99.

³⁵ Se bl.a. CPTs besøk til Nederland 1997, [CPT/Inf (98) 15] side 32-33 avsnitt 67-69; til Slovakia 2000 [CPT/Inf (2001) 29] side 29, avsnitt 51; og til Storbritannia 1994 [CPT/Inf (96) 11] side 41, avsnitt 93

³⁶ Se eksempelvis besøksrapport fra Sivilombudsmannens forebyggingsenhet fra Telemark fengsel, Kragerø avdeling.

³⁷ Se blant annet Sivilombudsmannens besøksrapporter til Bergen sentralarrest (rapport 1. juni 2016) og Vadsø fengsel (rapport 30. juni 2016). Se også CPTs besøk til Nederland 2011, (CPT/Inf (2012) 21], side 23, avsnitt 32.

Kroppsvisitering ved bruk av sikkerhetscelle og skjermet enhet

Det fremkom av enhetens egne rutiner at ungdom som plasseres på sikkerhetscelle eller skjermet enhet, alltid skal kroppsvisiteres.

Full kroppsvisitasjon kan være begrunnet når innsettelse skjer på bakgrunn av fare for alvorlig skade på person eller for selvmord. (Innsatte kan imidlertid plasseres i sikkerhetscelle av andre årsaker for eksempel for å «hindre iverksettelse av alvorlige trusler eller betydelig skade på eiendom».³⁸

Rutinemessig avkledning er i strid med den europeiske torturforebyggingskomité (CPT) anbefalinger om kroppsvisitasjon av innsatte:

«A strip search is a very invasive – and potentially degrading – measure. Therefore, resort to strip Searches should be based on an individual risk assessment and subject to rigorous criteria and supervision. Every reasonable effort should be made to minimize embarrassment; detained persons who are searched should not normally be required to remove all their clothes at the same time, e.g. a person should be allowed to remove clothing above the waist and to get dressed before removing further clothing.»³⁹

Det samme følger av Mandela-reglene:

«Intrusive searches, including strip and body cavity searches, should be undertaken only if absolutely necessary. Prison administrations shall be encouraged to develop and use appropriate alternatives to intrusive searches.»⁴⁰

Full visitering ved bruk av sikkerhetscelle bør etter dette kun finne sted på grunnlag av en individuell vurdering som nedtegnes i tilsynslogg.

Bruk av kvinnelige ansatte ved kroppsvisitering

I følge Ungdomsenheten skal det alltid være to betjenter tilstede når ungdom kroppsvisiteres. Det skal tilstrebes at ungdommen blir visitert av ansatte av samme kjønn, så langt det lar seg gjøre. Funn under besøket viste at det ved flere anledninger hadde forekommet at kvinnelige ansatte var til stede når mannlig ungdom ble visitert. Selv om den kvinnelige ansatte skulle snu seg når undertøyet ble fjernet, kan en slik situasjon oppleves som krenkende for ungdom. Internasjonale normer slår fast at visitering kun skal utføres av personale av samme kjønn som den innsatte.⁴¹

Det fremkommer i NOVAs evaluering at ett av kjennetegnene ved ungdom som sitter i fengsel, er traumatisk oppvekst preget av ulike former for mishandling og omsorgssvikt.⁴² God gjennomføring av kroppsvisitering, herunder individuell vurdering, bruk av to-trinns metode og at ansatte er av samme kjønn som ungdommen, vil være med på å sikre at kroppsvisitering oppleves minst mulig krenkende.

I avsluttende samtaler med ledelsen ble forebyggingsenheten fortalt at bruk av kvinnelige ansatte ved visitering av mannlige ungdom skulle opphøre. I etterkant av besøket har enheten opplyst at de er i ferd med å utarbeide egen instruks for gjennomføring av visitasjon. Denne vil følge en mal fra Ungdomsenheten ved Bjørgvin fengsel.

³⁸ Straffegjenføringsloven § 38 første ledd bokstav b.

³⁹ CPTs rapport etter besøk i Nederland 10.–21. oktober 2011, CPT/Inf/ (2012) 21, side 23, avsnitt 32.

⁴⁰ Mandela-reglene, regel 52 nr. 1.

⁴¹ Ref. Mandelareglene, Bangkokreglene og de europeiske fengselsreglene

⁴² Hyde, I. og Stang, E.G. (2016) *Ungdomsenheten og det tverretatlige teamet ved Bjørgvin fengsel. En forskningsbasert evaluering*. NOVA rapport 1/16.

Anbefalinger

- Ungdomsenhet øst bør sikre at kun ansatte av samme kjønn er til stede under kroppsvisitasjoner av ungdommen.
- Visitasjon med full avkledning før innsettelse på sikkerhetscelle bør kun gjennomføres etter en individuell risikovurdering som bør fremgå av tilsynslogg.
- Visitasjon bør gjennomføres trinnvis, ved at ungdommen får tilbake klær til overkroppen før plagg nedentil fjernes.

9.6 Bruk av beredskapsutstyr

En gjennomgang av fengslet viste et beredskapsrom som inneholdt både utstyr som skjold, hjelmer og klær, samt ulike mekaniske tvangsmidler som batonger, body-cuff og strips. Det ble fortalt at utstyret i rommet hittil ikke hadde vært i bruk.

De ansatte har hatt trening på beredskap med instruktør fra Ullersmo fengsel og Gjøvik fengsel. Det fremkom under møtet med ledelsen at det hadde gått lange perioder med lite trening. I følge ungdomsenhetens egen plan for kompetanseheving var siste beredskapsøvelse i februar 2016. Det fremkom videre at ungdomsenheten ønsket å utdanne to av sine ansatte til å bli godkjente instruktører for å kunne gjennomføre beredskapsøvelser og trening.

Samtidig følte ikke alle ansatte at de hadde tilstrekkelig kompetanse i bruken av mekaniske tvangsmidler og bedre opplæring i bruken av disse ble etterlyst.

Bruk av mekaniske tvangsmidler er et risikoområde og kan gjøre stor skade hvis det blir brukt feil. Kontinuerlig opplæring og trygghet blant ansatte i anvendelse av beredskapsutstyret er viktig for å sikre mest mulig skånsom bruk.

10 Sysselsetting, skole og aktivisering

10.1 Skole

Ungdomsenhet øst har en egen skoleavdeling som er organisert under Jessheim videregående skole. Denne organiseringen gjør det mulig å hente inn ulike fagkompetanse som passer elevenes planer. Skoletilbudet i fengslet gir elevene grunnskole- og videregående skoleopplæring, og det tilrettelegges for kompetansegivende kurs utover det som følger av opplæringslov og læreplan.

Det var ansatt en skolekoordinator i 100 prosent stilling ved Ungdomsenheten. I tillegg ble det trukket inn eksterne faglærere etter behov. Skolekoordinator samarbeidet tett med skoleavdelingen i Ungdomsenheten i Bjørgvinfengsel.

Ungdom som tilhører Ungdomsenheten, men som er plassert på Ullersmo fengsel, blir også kartlagt av skolekoordinator ved Ungdomsenhet øst. Utover det følges de opp av skolen ved Ullersmo fengsel. Skoletilbudet ble av flere beskrevet som velfungerende. Det var ikke tilbud om sysselsetting i form av yrkesaktivitet ved Ungdomsenheten.

10.2 Aktiviteter

Aktivisering foregikk både innenfor og utenfor enheten. Innenfor fengslet hadde ungdommen tilbud om treningsrom, bordtenning, foosball, brettspill, musikkrom og filmfremvisning med mer.

Forebyggingsenheten ble fortalt at det planlegges et hobbyrom i ett av de ledige rommene i besøksavdelingen. Der skal det være mulighet for enkel montering og malearbeid.

Utenfor enheten kunne ungdommen etter individuell vurdering få delta i ulike aktiviteter som handleturer, bibliotekbesøk, fotballkamper, bowling, kino og museumsbesøk med mer. Ungdomsenheten hadde også nylig gått til innkjøp av skiutstyr. Ungdommen hadde mulighet til å påvirke hvilke aktiviteter som ble valgt ut. Dette gjaldt særlig i helgene.

Det fremkom i samtaler med forebyggingsenheten at enkelte ansatte savnet mer systematisk opplæring i bo-trening og ernæring. Dette var områder flere av ungdommene hadde hatt manglende erfaring med og en del hadde store kunnskapshull.

10.3 Bruk av kjøkkenet

Som en del av det miljøterapeutiske arbeidet ble det lagt opp til at ungdommen deltok i middagslaging sammen med ansatte. Dette ble organisert slik at én ungdom om gangen lagde middag sammen med to ansatte. De øvrige ungdommene ble innlåst på rommet sitt mens matlagingen foregikk. Alle ungdommene spiste sammen med betjentene på felleskjøkkenet.

I en nylig evaluering av Ungdomsenheten ved Bjørgvin fengsel fremkom det at det der som hovedregel legges opp til at ungdommen setter opp de ukentlige handlelistene og handler inn sammen med de ansatte. De dekker bordene og rydder av i fellesskap. Evalueringen peker på dette som et positivt tiltak for å skape et godt miljø rundt måltidene.⁴³

⁴³ Hydle, I. og Stang, E.G. (2016) *Ungdomsenheten og det tverretatlige teamet ved Bjørgvin fengsel. En forskningsbasert evaluering*. NOVA rapport 1/16.

I samtaler under besøket kom det fram at Ungdomsenhet øst av sikkerhetsgrunner hadde kommet fram til at det kun skulle være én ungdom tilstede under matlaging. Det er tankevekkende at det eneste alternativet for ungdom som ikke får delta under matlagingen, er innlåsing på cella. Det er grunn til å tro at ungdommen ville kunne ha større nytte av å delta i ulike miljøterapeutiske eller fysiske aktiviteter fremfor å være innlåst. I lys av bemanningen ved enheten fremsto den rutinemessige innlåsing av ungdommen under middagslagingen ved Ungdomsenhet øst som unødvendig og lite heldig.

10.4 Mulighet for lufting

Mulighet for fysisk aktivitet i friluft er viktig for innsattes velferd, og uteområdene i et fengsel bør legge til rette for og stimulere til aktiviteter i friluft. Den europeiske torturforebyggingskomiteen (CPT) vektlegger dette i sin standard for fengsler.⁴⁴ Mandelareglene fastsetter også at utendørsområder skal gjøre det mulig for innsatte å ha fysisk aktivitet.⁴⁵ Et tilrettelagt uteområde er et viktig tiltak for å forebygge både fysiske og psykiske plager hos innsatte.

På oversikten over dagsrutiner fremkom det at luftetiden i helgene var satt til klokken 17.45–18.45. Det fremkom under besøket at bruken av luftegården av sikkerhetsmessige årsaker ikke var tillatt etter at det var blitt mørkt. Samtidig kom frem at det kunne variere om ungdommen fikk daglig tilbud om lufting og at en medvirkende årsak til dette var at fengselet mente belysningen var for dårlig til at det var tilstrekkelig sikkert å gjennomføre luftetid om ettermiddagen i vinterhalvåret. Det er et paradoks at fengselet har valgt å legge luftetiden til et tidspunkt hvor det vil være mørkt ute deler av året og hvor lufting i praksis ikke vil være gjennomførbart av sikkerhetsgrunner. Fengselet hadde bestilt en kraftig lysmast som var forventet å bidra til bedre belysning i luftegården.

Det kom videre frem at fordi ungdommen ofte takket nei til lufting når det var kaldt ute, kunne det enkelte ganger oppleves som meningsløst å gi daglig tilbud.

Selv om det kan oppstå situasjoner hvor ungdommen selv ikke ønsker å delta på lufting, er det alvorlig om de ikke får et daglig tilbud fra enheten.

I straffegjennomføringsloven § 22 fastsettes det at «Innsatte skal så langt mulig få oppholde seg i friluft hver dag». Retten til utendørs fysisk aktivitet er nærmere presisert i punkt 27.1 i De europeiske fengselsreglene hvor det fremkommer følgende:

«Hver innsatt skal gis mulighet til minst én times daglig mosjon i friluft når været tillater det».

Anbefalinger

- Fengselet bør sikre at alle innsatte får tilbud om minst 1 time lufting hver dag.

10.5 Rutiner for innlåsing

Gjennomgang av dokumenter fra enheten viste at ungdommen ble låst inne på rommet sitt flere ganger i løpet av dagen.

⁴⁴ CPT standards, side 18, punkt 48.

⁴⁵ Mandelareglene, regel 23, nr. 2.

Graden av innlåsing under aktiviteter som matlaging og ved lufting fremstod som omfattende, særlig med tanke på at det dreier seg om ungdom som i mange tilfeller vil ha et stort behov for samtaler, aktiviteter og miljøterapeutiske tiltak fremfor å oppholde seg alene innlåst på cellen.

Det er tankevekkende at enheten vurderer den omfattende innlåsing som nødvendig til tross den gode bemanningen.

Innlåsing under lufting og matlaging

Det fremkom av oppslag om dagsrutiner at ungdom som ikke ønsket å gå ut, ble låst inne på cellen i den perioden.

Det samme gjaldt ungdom som ikke deltok i matlaging fordi det ikke var deres tur.

Innlåsingsrutiner i hverdagen

I følge oppslagene på fellesrommene blir ungdommen vekket og låst ut av klokken 08.00 på hverdagene. De blir siden innlåst i tidsrommet mellom 11.05-11.35, 14.05-15.00 og 17.30-18.15. I tillegg blir de som ikke har i oppgave å lage middag sammen med ansatte låst inne på rommet sitt fra klokken 16.05 mens matlagingen foregår. Dette kunne ta én til to timer. Dagens siste innlåsing er klokken 21.00, unntatt på fredagene hvor ungdommen blir innlåst klokken 20.30.

Det framkom også at de ansattes pausetid den seneste tid var blitt utvidet, og at innlåsing av ungdommen derfor var blitt utvidet med 15 minutter mer enn det som fremkom av oppslagene.

Innlåsingsrutiner i helgene

I følge oppslag til innsatte blir ungdommen vekket klokken 08.00 i helgene. Da får de tilbud om å lage seg frokost og spise cellen, som blir låst igjen. Deretter blir de låst ut klokken 11.10. Klokken 12.30-13.30 er det lufting. De som ikke deltar på lufting blir, ifølge rutinen, låst inn i denne perioden. Klokken 15.00-16.00 blir de som ikke lager mat sammen med ansatte, låst inne på rommene sine. Deretter er det innlåsing på rommet klokken 17.00-17.45 på grunn av pause for ansatte. Klokken 17.45–18.45 er det ny lufting. De som ikke deltar på lufting skal låses inn på rommet sitt. Dagens siste innlåsing er klokken 20.30.

I følge enhetens innlåsingsrutiner for helgene vil ungdom som er innlåst under matlaging og lufting, få i overkant av seks timer utetid fra cella i løpet av en dag. Dette fremstår som lite, særlig i lys av at dette gjelder ungdom.

Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT) har påpekt i sine standarder at innsatte burde få minst åtte timer utetid fra cella i løpet av en dag.⁴⁶

Anbefalinger

- Ungdomsenhet øst bør sikre at ungdommen har anledning til å tilbringe minst åtte timer utenfor cellen hver dag, også i helgene.

⁴⁶ CPT Standards, side 17, avsnitt 47.

11 Helsetjenester

Helsetjenesten ved Ungdomsenhet øst består av en fastlege og psykologtjeneste.

Om legetjenesten

Fastlegen har 11 prosent stilling og er underlagt Eidsvoll kommune. Legen har fast tilstedeværelse i enheten én gang i uken i omtrent tre timer om gangen. I tillegg hadde legen en bakvaktfunksjon. Dersom fastlegen var forhindret fra å rykke ut, benyttes kommunal legevakt i Eidsvoll.

Ungdommen tilbys samtale med legen ved hvert besøk, ved at legen går igjennom boenheten og møter hver enkelt ungdom med et tilbud om samtale samme dag. Ved legesamtaler legges det til rette for å snakke om vanskelige temaer dersom ungdommen er motivert for dette.

Det var ikke utarbeidet et standardisert skjema for legens inkomstsamtale. Samtalen og eventuell somatisk undersøkelse gjennomføres innen en uke etter ankomst til enheten. Undersøkelsen utføres i tråd med en allmenntilnærming med et ekstra fokus på tidligere rushistorikk og psykisk helse, aktuell psykisk helse og kroniske sykdommer eller smitte som er av betydning for soningen.

Om psykologtjenesten

Psykologtjenesten besto av én psykologspesialist og én psykolog som hørte under Fengselspsykiatrisk poliklinikk (FPP) ved Oslo Universitetssykehus. Begge hadde 40 prosent stilling ved Ungdomsenhet øst. Det fremkom at på besøkstidspunktet hadde de to fordelt ansvaret slik at den ene fulgte opp ungdom som var plassert ved Søndre Vestfold fengsel, Larvik avdeling (se nærmere omtale i kapittel 6.7. *Plassering av ungdom i fengsler for voksne*), mens den andre 40 prosent stillingen fulgte opp ungdommen ved Ungdomsenhet øst. Dette opplevdes til tider som knapt.

Primæroppgavene til psykologen var å tilby helsehjelp innen psykisk helsevern. Dette innebar både utredning, diagnostisering og behandling. I tillegg hadde psykologen ulike veiledningsoppgaver for de ansatte, og deltok i tverretattlig team og mini-team tilknyttet hver enkelt ungdom. Videre fremkom det at psykologen arbeidet med veiledning og undervisning av ansatte og deltakelse i tverrfaglige team rundt enkelt ungdommer. Tidligere måtte ungdommen bruke samtalelapper for å komme i kontakt med helsetjenesten. Endrede rutiner gjorde at ungdommen nå kunne ta direkte kontakt når helsetjenesten var til stede. Samtaler med fastlege og psykolog ble foretatt fortrolig uten betjenter til stede.

Om forebygging av selvmord

Det hadde ikke vært selvmord eller selvmordsforsøk ved Ungdomsenhet øst.

I inkomstsamtalen med psykologen foretas det en vurdering av risiko basert på statistisk og klinisk risikovurdering. I følge psykolog er samtale om selvmord og selvskading en fast rutine under førstegangssamtalen med ungdommen. Ved forhøyet risiko vil relevante tiltak settes inn.

Helsetjenesten fremsto som velfungerende og helsepersonellet syntes å utvise god forståelse om sin rolle i forbindelse med eventuell bruk av tvangsmidler ved Ungdomsenheten.

Helseundersøkelse ved innkommst

I Mandelareglene fremheves det at helsepersonell skal se, snakke med og undersøke enhver

nyinnsatt så fort som mulig etter innkomst, og etter det ved behov.⁴⁷ Det samme fremkommer av FNs regler for beskyttelse av mindreårige som er fratatt friheten (Havanareglene).⁴⁸ Dette er viktig for å avdekke eventuell sykdom, psykisk tilstand og selvmordsrisiko, sårbarheter og helsebehov. Den europeiske torturforebyggingskomiteen (CPT) legger i sine anbefalinger vekt på helsetjenestens rolle i selvmordsforebygging.⁴⁹

Under samtale med fastlegen fremkom det at innkomstsamtale med ungdommen ble gjennomført ved første anledning, i hovedsak under legens ukentlige tilstedeværelse. Det samme gjaldt første psykologsamtale, som alle nyinnsatte ble innkalt til.

I etterkant av besøket har forebyggingsenheten mottatt informasjon fra ungdomsenheten om at dette er blitt endret på. Alle nyinnsatte får nå tilsyn av lege eller psykolog i løpet av 24 timer etter innsettelsen. Videre har enheten opplyst om at de har arbeidet med rutiner for hva som skal kartlegges ved innkomstsamtalen.

⁴⁷ Mandelareglene, regel 30.

⁴⁸ Havanareglene, regel 50.

⁴⁹ CPT Standards, side 44, avsnitt 57-59.

12 Kontakt med pårørende

Den europeiske torturkomiteen (CPT) har i sine standarder understreket viktigheten av at innsatte i fengsel kan ha kontakt med omverdenen, spesielt for å kunne ivareta forholdet til familie og nære venner.⁵⁰ Dette følger også av Havanareglene.⁵¹

12.1 Besøk

I straffegjennomføringsloven fremkommer det at:

«Innsatte under 18 år kan motta besøk av nær familie som tar opphold i nær tilknytting til fengslet for inntil tre dager av gangen dersom det er sikkerhetsmessig forsvarlig».⁵²

Videre fremkommer det av forskrift til straffegjennomføringsloven at

«Barn i fengsel kan motta besøk ukentlig eller oftere, og har uansett rett til å motta minst ett besøk i måneden. Kriminalomsorgen dekker kostnader for reise innad i Norge og overnatting i tre dager minst én gang i måneden for inntil fire personer fra barnets nære familie.»⁵³

Innsatte som fyller 18 år under soning, mister den utvidede retten til å motta besøk i den resterende soningstiden etter at de er blitt 18. Deres besøk reguleres da av de ordinære reglene for voksne. Dette vil i fleste tilfeller innebære færre og kortere besøk, samt at besøkende må bære kostnad av reisen og oppholdet under besøket.

Fysiske forhold på besøksavdelingen

På mottaksavdelingen var det to mindre og ett større besøksrom. De små besøksrommene var utstyrt med én liten sofa, et lite bord og én ordinær kjøkkenstol. Veggene var hvite og uten bilder.

I det store besøksrommet var det plassert fire stoler rundt ett stort møtebord. Det var et stort vindu ut mot luftegården. Det antas at dette må dekkes til under besøk for å hindre innsyn til og utsyn fra besøksrommet. Det var ingen sofa eller andre sittemuligheter enn ordinære kjøkkenstoler på besøksrommet. Veggene var også her hvite og uten bilder.

Det fremkom under befaringen av enheten at det ikke var callinganlegg på besøksrommene.

Alle besøksrommene fremsto som spartansk innredet og lite imøtekomende. Ingen av dem var tilrettelagt for lengre besøk eller hadde tilgang til barneleker i tilfelle besøk av små søsken, til tross for regelverket som åpner for besøk også over flere dager.

Kontrollerte besøk ble gjennomført på det store besøksrommet ved at en ansatt var fysisk til stede på besøksrommet under hele besøket.

Det var planlagt en besøksleilighet ved Ungdomsenhet øst, men denne var ikke ferdigstilt på besøkstidspunktet.

⁵⁰ CPT Standards, side 18, punkt 51.

⁵¹ Havanareglene, regel 60.

⁵² Straffegjennomføringsloven § 31 siste ledd.

⁵³ Forskrift til straffegjennomføringsloven § 3-28 a.

Det var også et eget rom med mulighet for glassveggbesøk. I følge enheten hadde denne aldri vært i bruk.

12.2 Telefon

Ungdom som ikke var fylt 18 år hadde mulighet til å ringe pårørende og venner til sammen én time i uken. Dette er i tråd med forskriften til straffegjennomføringsloven hvor det fremkommer at

«Barn skal ut ifra sitt behov ha adgang til å telefonere. De har rett til minst tre telefonsamtaler i uken inntil 20 minutters varighet per telefonsamtale [...]».⁵⁴

Til sammenligning hadde ungdommene ved Ungdomsenheten ved Bjørgvin fengsel mer enn dobbelt så mye ringetid; 20 minutter hver dag. Det er uklart for Sivilombudsmannen hvorfor det er så store forskjeller i de to ungdomsenhetene når det gjelder telefontiden som ungdommen får tilbud om.

Det fremkom av informasjonsheftet som deles ut til innsatte at ungdom som hadde fylt 18 år kun hadde 20 minutters ringetid hver uke. Videre fremkom det i informasjonsheftet at man kunne søke leder om utvidet ringetid dersom man hadde tungtveiende grunner. Det fremkommer ikke av forskrift til straffegjennomføringsloven hvor lang telefontid ungdom som er fylt 18 år, men som fortsatt oppholder seg i et ungdomsfengsel skal ha. Det fremstår som uhensiktsmessig å ha ulike regler for innsatte basert på hvor gamle de er.

Fengslet har opplyst at det er planlagt at ungdommen vil få tilgang til Skype uten at nærmere dato ble gitt.

⁵⁴ Forskrift til straffegjennomføringsloven § 3-29.

Besøksadresse: Akersgata 8, Oslo
Postadresse: Postboks 3 Sentrum, 0101 Oslo
Telefon: 22 82 85 00
Grønt nummer: 800 80 039
Telefaks: 22 82 85 11
Epost: postmottak@sivilombudsmannen.no
www.sivilombudsmannen.no

